

13. Маслова Т. Виховання духовності учнів засобами музейної педагогіки. Завуч. 2011. № 13 (451). С. 11-12.

14. Чуча О. А. Віртуальні екскурсії на уроках української літератури як засіб розвитку загальнокультурної компетентності учнів. Таврійський вісник освіти. 2016. № 2(54). С. 220-227.

УДК 930.85:7.078](477.54)«19»

*Марія Володимирівна Луценко,
канд. іст. наук, доцент кафедри історії України,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

*Юлія Федорівна Матей,
студентка III курсу історичного факультету,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

МЕЦЕНАТСЬКА ТА БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОРЯН ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПОРЕФОРМЕНІЙ ПЕРІОД

Сучасні реалії економічного та соціально-політичного життя України, коли більшість українців перебуває за межею бідності і досить гостро постає питання необхідності модернізації соціального захисту малозабезпечених верств населення, набуває актуальності дослідження і переосмислення того вагомого історичного досвіду, який був накопичений в цьому напрямку. Люди з більш високим рівнем статків, зазвичай, допомагали тим, хто знаходився у скрутному становищі, альтруїстично виділявши кошти на різноманітні проекти соціального захисту малозабезпечених громадян. Це було нормою для тодішнього життя. Не оминув цей процес і тогочасну Харківську губернію, яка була значним культурним, промисловим і торгівельним осередком на сході України.

Актуальність теми зумовлена тим, що аналіз благодійної діяльності дворян Харківської губернії у післяреволюційний період послужить вдалим підґрунтям для подальшого усвідомлення її необхідності та важливого значення для сучасного суспільства, і разом з тим слугуватиме прикладом для вирішенню тих задач, які виникають у благодійних організацій сьогодні. Проблема є актуальною на сучасному етапі розвитку науки ще й тому, що питання регіональної благодійності недостатньо висвітлена українською історіографією.

Суттєвий внесок в наукову розробку благодійної діяльності представників дворянства зробили такі дослідники, як М.В. Дмитриєнко [1], С.І. Поляруш [4], О.В. Кравченко [3], О.В. Хаустова [5], В.М. Корнієнко [2].

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити особливості благодійної діяльності дворян Харківської губернії у пореформений період.

Впродовж першої половини XIX ст. дворянство ототожнювало себе з інтелігенцією, тобто вважало себе найбільш ерудованою частиною населення Російської імперії [1, с. 35]. Гарна освіта була не тільки найголовнішою характерною особливістю представників дворянства, але також стала вимогою для отримання більшості державних посад. Етикет, виховання, культура, освіта – всі ці явища, насамперед, пов'язувалися з дворянством. Цей привілейований стан мав пряме відношення до фундації більшості навчальних закладів, культурних та мистецьких центрів; підтримував освіту, науку, літературу і навіть сам був їх творцем. Заможність, гарна освіта і вільний час давали змогу дворянам займатися просвітою та доброчинністю. Ці заняття сприймалися як обов'язок вищої верстви населення перед іншими станами суспільства, які були менш забезпеченими.

Після селянської реформи і ліквідації кріпацтва у 1861 році, дворяни стали приділяти більше уваги своїм господарствам.

Благодійність зазвичай відносилась до гідності дворян. Ще з часів формування державної політики у сфері благодійності, або так званого

«суспільного нагляду», представники дворянства стояли поряд з державою та церквою у витоків цієї системи.

Доброчинність – це інститут, котрий, на думку більшості дослідників, зародився у стратифікованому суспільстві та був покликаний задля регулювання суспільних відносин з метою запобігання громадським протестам, профілактики злочинності, утвердження суспільної та особистої моралі, створення позитивного образу знаті і влади [3, с. 83]. До причин поширення благодійності серед дворянства Харківської губернії у другій половині XIX ст. можна віднести два одночасні, але протилежні процеси: зростання поляризації суспільства, що призводила до озлидніння та поява на суспільній арені групи матеріально забезпечених людей [5, с. 71-72].

До 60-х р. XIX ст. благодійність та меценатство перебували під контролем державної влади. Будь-яка подібна ініціатива мала бути схвалена на рівні імператора. Безперечно це стримувало розповсюдження особистої доброчинності.

Реформи 1860–1870-х рр. внесли докорінні зміни в масштаб та характер доброчинності в Харківській губернії. Як стверджує А.М. Савочка, в період правління Олександра II «відбулась глобальна соціокультурна трансформація системи державного попечительства й суспільної доброчинності. В останній третині XIX ст. філантропія з обов'язку держави перетворилася на засіб вирішення місцевих соціальних проблем силами громади. У 1855–1881 рр. була закладена законодавча основа для стрімкого розвитку різних форм благодійності: станової та корпоративної допомоги, багатопрофільної підтримки незаможних, хворих і поранених воїнів» [2, с. 99].

Серед напрямів благодійності, в яких дворянство брало участь у пореформений час, можна виділити такі:

- 1) пожертви на військо, допомога пораненим воїнам;
- 2) фінансова підтримка сиріт, убогих, безпритульних;
- 3) фінансування лікарень;

4) заснування шкіл, фінансова підтримка освітніх закладів, бібліотек, музеїв та інших культурних центрів;

5) надання коштів на розвиток міського господарства.

Допомога армії з боку дворян була особливо активною в період збройних конфліктів, в яких Російська імперія регулярно приймала участь [4, с. 12].

Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. вища верства населення вже вкотре проявила своє милосердя та патріотизм. На черговому губернському дворянському зібранні у березні 1877 р. було прийнято рішення ініціювання термінового збору коштів та виділення їх на підтримку армії, яка воювала на Балканах [3, с. 138].

Щедрі пожертви на армію з боку представників дворянства можуть бути пояснені не лише почуттям милосердя і альтруїзмом. У дворянському середовищі було чимало військових, які знали, що таке війна і яких матеріальних сил вона вимагає. До того ж, армія була інструментом захисту держави, а вищий стан вважав себе передовим, на якому трималась Російська імперія. Тому допомога армії була також проявом вірнопідданих почуттів і патріотизму дворян.

Регулярною була допомога дворян притулкам для дітей. Щоправда, не лише вони брали в цьому участь. Пожертви надавали також представники купецтва, міщанства, губернської влади. Щороку в переддень Різдва та Великодня десятки заможних мешканців Харкова жертвували кошти на дитячі притулки, які були розташовані по всій території Харківської губернії. Дні, в які здійснювалися пожертви – Різдво та Великдень – не були випадковими, оскільки релігійно-етичні мотиви були одними з визначальних у благодійній справі [5, с. 69].

Допомога нужденним була продуманою. Переважно це була адресна допомога, оскільки поруч з сиротами і злидарями було багато жебраків.

Дворяни не лише жертвували різні суми на притулки, богоугодні заклади тощо, але й брали особисту участь у реалізації соціально важливих проектів. Такий вид діяльності відноситься до нематеріальної благодійності.

Також представники благородного стану надавали чимало приватних пожертв для розвитку лікарень. Чимало дворян долучилися до збору коштів на будівництво споруди міської клінічної лікарні ім. Л.Л. Гіршмана. Прагнучи залишити в місті видатного лікаря і гуманіста, міська дума 4 грудня 1906 р. постановила: «... внести до кошторису з 1907 року 10000 рублів на заснування очної лікарні імені професора Л.Л. Гіршмана, надав переважне право на заняття ліжок в цій лікарні жителям міста Харкова» [2, с. 195-196].

Своєрідну увагу дворяни приділяли розвитку навчальних закладів, бібліотек, музеїв. Протягом 1860–1870-х років було започатковано більше десятка початкових та середніх шкіл, у тому числі за активної підтримки окремих дворянських родин. Гімназії та школи обов'язково перебували під контролем представників благородного стану [1, с. 41]. Якщо говорити про систему вищої освіти, то, наприклад, Харківський університет, відкритий з ініціативи В.Н. Каразіна, став у другій половині XIX століття центром наукових досліджень, а сам дворянин неодноразово виділяв значні кошти на реалізацію проектів досліджень у різних галузях науки [1, с. 42].

Особливо дворянство підтримувало процес збереження та поширення культурної спадщини. При тому, більшість дворян Харківської губернії займалися колекціонуванням матеріальних пам'яток історичної давнини. Найбільш відомими серед них були вчений і громадський діяч В.Н. Каразін, підпоручик М.М. Карпов, опікун харківського навчального округу С.А. Потоцький, літератор Г. П. Данилевський та багато інших. Протягом другої половини XIX ст., коли в Харкові масово відкривались музеї, більша частина колекцій дворянських родин лягла в їх основу.

Що стосується преси, то і тут дворяни проявили себе. О. Д. Градовський тривалий час перебував на посаді редактора газети «Харківські губернські відомості», яка була присвячена не лише висвітленню тогочасних подій, а й містила на своїх сторінках дослідження з місцевої історії, археології та етнографії. Значна роль у розвитку місцевої преси належить Олександровичу Юзефичу. Він був одним із співзасновником газети «Южный

край» і тривалий час залишався її головним редактором. Ця газета є однією з найцінніших джерел для вивчення історії освіти та культури, соціально-економічного розвитку Харкова і Слобожанщини [2, с. 100].

Стабільною підтримкою дворян користувалася також й церква. Матеріальна допомога розвитку церковної інфраструктури належала до традиційних видів діяльності благородного стану, тому, наприклад, будівництво храмів не було чимось унікальним для дворян. У другій половині XIX ст. храмів будувалося менше, але дворяни продовжували допомагати церкві богослужбовими книгами, іконами, коштами тощо.

Єдиною сферою, де дворяни помітною активністю не відзначилися, стала діяльність громадських та творчих товариств. Дворянський стан не потребував окремих об'єднань, тому що мав власну станову організацію – дворянські депутатські збори. У той же час, з другої половини 60-х років XIX ст. дворяни брали активну участь у роботі земських установ, тому участь в якихось інших організаціях для них не була актуальною.

Не дивлячись на чималий внесок дворянської еліти у формування соціокультурного простору в пореформений період, традиції дворянської доброчинності по мірі того, як відбувалась концентрація приватних капіталів наприкінці XIX ст., поступилися місцем підприємницькому меценатству [3, с. 46]. Між благодійністю дворян та підприємців існувала одна характерна відмінність. На реалізацію доброчинних справ дворянами впливали релігійність і розвиток культури, а меценатство купців зазнало розповсюдження під впливом економічного зростання [3, с. 124]. Ю.М. Тазьмин прямо вказує на те, що виділення коштів підприємцями на культуру було «проявом демонстративного споживання» та лише одним із способів показати своє багатство [1, с. 38].

Отже, благодійність та меценатство дворян Харківської губернії протягом другої половини XIX – на початку XX ст. залишались однією з важливих складових суспільного життя. Вони мали характерні особливості: були постійними і традиційними; проявлялися у багатьох напрямках – освіта,

культура та музеї, армія, лікарні, церкви; переважали приватні пожертви; відбивались у матеріальному і нематеріальному вимірах; на межі XIX–XX ст. кількісно стали поступатися благодійності представників інших соціальних груп.

Благодійністю займалися представники дворянства різного достатку, хоча переважали все ж таки великі землевласники. Навіть не дивлячись на скасування кріпацтва у 1861 році, дворяни не змінили свого відношення до цього явища. Дворяни не залишилися осторонь допомоги нужденним, розвитку міст, соціокультурної сфери та інших напрямів добродійної діяльності.

Результати дослідження благодійної діяльності дворян у Харківській губернії у пореформений період переконують у необхідності врахування набутого тоді досвіду у розвитку сучасного благодійництва. В сучасних умовах, коли значно збільшився прошарок малозабезпечених верств населення, зросло усвідомлення суспільством важливості об'єднання зусиль усіх, хто може допомогти нужденним.

Література:

1. Дмитриєнко М., Ясь О. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність // Розбудова держави. – 1994. – №6. – С. 36-44.
2. Корниєнко В. Н. Меценатство в сфері образования: к истории вопроса // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту “Нар. укр. акад.”. – 2000. – Т.6. – С. 96-102.
3. Кравченко О.В. Благодійна діяльність православної церкви в Харківській єпархії (1799 – 1917 рр.) : Дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.01. – Х., 2003. – 289 с.;
4. Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.02 / К., 1996. – 17с.;
5. Хаустова О.В. Організація благодійної діяльності в Харківській губернії з початком Першої світової війни // Вісник Харківського національного

університету ім. В.Н. Каразіна. Серія “Історія”. – Вип.36. – Харків, 2004. – С. 68-77.

УДК 373.015.31:172.15]:[373.091.33-027.22:908]](477)

Ірина Миколаївна Лялюк
вчителька російської мови та зарубіжної літератури,
Харківська гімназія № 65

ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Багато моральних якостей людини закладаються в дитячі та шкільні роки. До таких почуттів відносяться – любов до рідного краю, бажання бачити рідне місто все більше і більше зростаючим і. Чим повніші, глибші, яскравіші, змістовніші будуть знання учнів про рідний край і кращих його представників, тим більш дієвіше позначаться вони на формуванні інтересу і любові до рідного краю, глибокої поваги до патріотичних традицій земляків, любові до своєї «малої батьківщині». Неоціненним джерелом розвитку і виховання особистості учнівської молоді є інноваційні форми позанавчальної діяльності, серед яких слід особливо виділити літературне краєзнавство. Під загальноприйнятим терміном «літературне краєзнавство» мається на увазі знайомство з історією літератури і сучасною літературним життям регіону, включаючи усну народну творчість. Будучи одним з розділів загального краєзнавства, яке вивчає рідний край у всьому його різноманітті, літературне краєзнавство є могутнім засобом залучення школярів до духовного життя народу в його глибинних проявах.

Важливість використання елементів краєзнавства в навчанні і вихованні дітей підкреслювали в своїх працях видатні вітчизняні вчені та педагоги: Я. Коменський, С. Шацький, П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський.